पुस्तक उपेक्षेने संपवू नका...
– द फाउंडेशन ऑफ टिळक्स नॅशनॅलिझम् –

दत्तप्रसाद दाभोळकर

वैचारिक क्षेत्रात एक भयानक खेळी खेळली जाते. आपल्याला न पटणारे विचार मांडणारे विचारवंत उपेक्षेने संपविण्याचा प्रयत्न होतो. ते तसे संपले नाहीत, तर त्यांना उपहासाने संपविण्याचा प्रयत्न होतो आणि तसेही संपले नाहीत, तर त्यांचे विचार हवे तसे कापून किंवा बदलून त्यांना आपल्या चौकटीत बसवतात. महात्मा फुले यांना पुण्याने प्रथम उपेक्षेने संपविण्याचा प्रयत्न केला. हे प्रकरण हाताबाहेर जातंय हे लक्षात आल्यावर चिपळूणकरांनी निबंधमालेत लिहिले, 'हा जोती म्हणजे दोन मोहरीचे दाणे! या पारड्यात पडले काय? आणि त्या पारड्यात पडले काय, काय फरक पडणार आहे! – आणि आज समरसता मंचावर एका बाजूला गुरू गोळवलकर, दुसऱ्या बाजूला डॉ. हेडगेवार आणि मध्यभागी महात्मा फुले यांच्या प्रतिमा असतात. फुले न वाचलेल्या लोकांना वाटणार गुरू गोळवलकर आणि डॉ. हेडगेवार आज जे सांगताहेत, तेच तर महात्मा फुले यांनी सांगितले असणार.

याच माळेतले पण याहीपेक्षा अधिक भयावह असेही काही वैचारिक क्षेत्रात घडत असते. आपल्या आराध्य दैवतांवर, आपल्या मनातील आपण जपलेल्या, जोपासलेल्या त्यांच्या प्रतिमेला तडा जाईल, किमान कमीपणा येईल असे काही पुरावे आणि संदर्भ यांच्या आधारावर लिहिले असेल, तर ते उपेक्षेने संपविण्याचा प्रयत्न होतो.

बलराज मधोक हे जनसंघाचे संस्थापक सदस्य. त्यानंतर जनसंघाचे अध्यक्ष आणि खासदार. त्यांनी शोधयात्रेतून मिळालेले भरपूर पुरावे आणि सुसंगतपणे मांडलेले संदर्भ यांच्या जोरावर 'दीनदयाळ उपाध्याय यांचा मृत्यू हा अपघात नव्हे, नानाजी देशमुख आणि अटलजी यांनी कट करून केलेला खून आहे.' असे पुस्तक लिहिले. कोणत्याही प्रकाशकाने ते छापण्याचे नाकारले. मग मधोक यांनी स्वतःच ते इंग्रजी व हिंदीमध्ये प्रसिद्ध केले. कोणत्याही पुस्तक विक्रेत्याने ते विक्रीसाठी दुकानात ठेवण्यास नकार दिला. त्या पुस्तकाबद्दल त्यांना भेटावयास मी,

विजय तेंडूलकर आणि राजीव खांडेकर गेलो होतो. दोन तास सबंध कट समजावून देत होते. शेवटी ते म्हणाले, 'चौकशी करा. मी खोटी बदनामी करतोय असे वाटले, तर मला शिक्षा करा. असे काहीही ते करणार नाहीत. पुस्तक उपेक्षेने संपविले जाईल.' - आज नानाजी आणि अटलजी भारतरत्न आहेत आणि मधोकांचे ते पुस्तकच नव्हे, तर मधोक आणि त्यांचे मित्र दिनदयाळ उपाध्याय स्मृतीआड गेलेत!

तसेच दुसरे एक पुस्तक. निरंजन टकले हे सॉफ्टवेअर इंजिनीअर. सॅम पित्रोदा यांनी राजीवला मदत करायला दिल्लीला आल्यावर भारतातील जे निवडक तंत्रज्ञ, शास्त्रज्ञ बरोबर घेतले त्यांच्यापैकी एक. पित्रोदा परत गेल्यावर निरंजन टकले नाशिकला परतले. त्यांनी तेथे स्वतःचा 'ईझी सोल्युशन' नावाचा सॉफ्टवेअरवर आधारलेला उद्योग धंदा केला. दोन-तीन वर्षांत काही कोटी मिळाल्यावर ते सारे बंद केले. आणि स्वधर्म म्हणून शोध पत्रकारितेकडे वळले. कारवानमध्ये नोकरी स्वीकारली. कारवानसाठी काही महत्त्वाच्या शोधयात्रा केल्या आणि प्रसिद्ध केल्या. त्यानंतरची त्यांची शोधयात्रा होती 'जस्टिस लोया यांची आत्महत्या की खून' शोधयात्रेतून पुढे येत होते. ते भयंकर होते. हा खून होता. कारवानने हे प्रसिद्ध करण्यास नकार दिला. त्यांनी नोकरी सोडली. स्वतःच्या खर्चाने फार मोठी जोखीम पत्करून ही शोधयात्रा पुढे सुरू ठेवली. जस्टीस लोयांच्या कुटुंबियांपासून अनेकांच्या ध्वनिमुद्रीत मुलाखती घेतल्या. त्यानंतर स्वतःचे नवे नाव आणि नवे आधारकार्ड बनवून लोया यांच्या पोस्टमार्टेमचे मूळ रिपोर्ट आणि बदललेले रिपोर्ट मिळवून त्यांचे फोटो काढले. जिवाच्या कराराने शोधयात्रा कशी करावी, याचा हा वस्तुपाठ आहे. कोणीही प्रकाशक हे 'आर. डी. एक्स' प्रसिद्ध करायला तयार नसल्याने शेवटी निरंजन यांनीच ते मराठी आणि इंग्रजीत प्रसिद्ध केले. कोणत्याही पुस्तक विक्रेत्यांने ही पुस्तके दुकानात ठेवण्यास नकार दिला. मात्र, आजच्या यंत्रयुगात निरंजन टकले यांचे हे पुस्तक आभासी दुनियेत भिंगरीसारखे फिरत राहिले. निरंजन टकले यांचे सांगणे मधोकांच्यासारखेच आहे, 'चौकशी करा. मी चुकीचा असेन, तर मला शिक्षा करा. नाहीतर त्या माणसावर खटला भरा.' असे काहीही होत नाही. पुस्तक उपेक्षेने संपविण्याचे यशस्वी प्रयत्न होणार. मी प्रयत्न एवढ्यासाठीच म्हटले, की प्रस्थापितांच्या पलीकडे ही पुस्तके मोठ्या प्रमाणात वाचली जात असतात. 'राजा नागडा' ही कुजबूज सुरू असते. आम्ही मात्र आमच्या मनातील, आमच्या दैवतांचे अलौकिक मोठेपण आमच्या मनात कुरवाळत हस्तीदंती मनोऱ्यात आनंदात असतो.

हे सारे सांगण्याचे कारण एका वेगळ्या अतिशय महत्त्वाच्या पुस्तकाबाबत आपण हे गेली १४ वर्षे करतोय. हे पुस्तक शोधयात्रेवर नाही, तर अनेक संदर्भ अतिशय परिश्रमपूर्वक पद्धतीने मिळवून त्यावर चिंतन, मनन, चर्चा करून त्यांची सुसंगत मांडणी करून लिहिलेले आहे. शोधयात्रेवर आधारलेल्या पुस्तकांची वैचारिक क्षेत्रात दखल न घेणे आपण समजू शकतो. कारण त्यांच्यातील शोधयात्रेची शहानिशा करत त्याच्यावर या किंवा त्याप्रकारे कारवाई करणे हे अखेर शासनाचे काम आहे. वैचारिक क्षेत्रात आपण या पुस्तकांवर फारशी किंवा अजिबात चर्चा करू शकणार नाही. मात्र शासनाने हे काम केले पाहिजे म्हणून वैचारिक क्षेत्रात विचारवंतांना दबाव गट निर्माण करता येतील.

मात्र, वैचारिक क्षेत्रात जी पुस्तके शिस्तबद्ध पद्धतीने, चिकाटीने अभ्यास करून, भरपूर संदर्भ मिळवून लिहिलेली असतील. त्यांना उपेक्षेने संपवणे भयावह आहे. महाराष्ट्रात आज हे होतंय. पुस्तकाचे नाव 'द फाउंडेशन ऑफ

टिळक्स नॅशनॅलिझम्'; लेखिका परिमला राव. या पुस्तकाच्याबद्दल महाराष्ट्र गेली १४ वर्षे हे करत आहे. हे पुस्तक शोधयात्रेवर नाही, तर अनेक संदर्भ अतिशय परिश्रमपूर्वक मिळवून त्यावर चिंतन, मनन, चर्चा करून त्यांची सुसंगत मांडणी करून लिहिलेले आहे. लेखिका जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठात प्राध्यापक आहेत. एखाद्या महनीय व्यक्तीच्या नावाचे दडपण आपल्या मनावर येऊ न देता तटस्थपणे सर्वांगीण अभ्यास कसा करावा, याचा वस्तुपाठ म्हणून हे पुस्तक उभे आहे.

खरंतर टिळकप्रेमी विचारवंतांनी याचा प्रतिसाद करावयास हवा होता. पण त्यांना त्याची गरज वाटली नाही. त्यांनी पुस्तकाला 'कात्रजचा घाट' दाखविला. पुस्तक उपेक्षेने संपविले. पुस्तक वाचकांपर्यंत पोहोचूच दिले नाही. मग चर्चेची काय गरज? आपल्याला न पटणारे, खरं तर अडचणीत आणणारे विचार कसे संपवावेत, याचा वस्तुपाठ म्हणून आज हे विस्मृतीत गेलेले पुस्तक उभे आहे. पुस्तक २०११ मध्ये 'ओरिएंटल लाँगमन ब्लॅक स्वॅन' या प्रमुख प्रकाशन संस्थेने प्रसिद्ध केले. पुस्तक ज्यांच्या हातात पडले ते अस्वस्थ झाले. पुस्तक भिंगरीसारखे फिरेल असे वाटले. पण तीन-चार महिने पुस्तक एका मर्यादित वर्तुळात फिरत राहिले. तोवर पहिली आवृत्ती संपली किंवा संपली असे सांगण्यात आले. तीन-चार महिन्यांत पहिली आवृत्ती संपली, म्हणजे लगेच दुसरी आवृत्ती यावयास हवी. पण प्रकाशकांनी पुस्तक पुन्हा प्रसिद्धच केले नाही. याचा मराठी अनुवाद तरी प्रसिद्ध व्हावा, अशी शब्द प्रकाशनच्या येशू पाटील यांची इच्छा होती. लेखिकेने त्याला परवानगी दिली. मात्र, लेखिकेने प्रकाशकाला सर्व हक्क दिलेले होते. त्यांनी येशू पाटील यांच्या पत्राला उत्तरही पाठवले नाही...

या पुस्तकात असे काय आहे? टिळकांचे अलौकिक मोठेपण आपण कोणीच नाकारत नाही. पण टिळकांचा अभ्यास करणारे मराठी विचारवंत या पुस्तकाचा प्रतीवाद का करत नाहीत? हे पुस्तक प्रकाशक पुढे का आणत नाहीत? त्यावर चर्चा का होत नाही?- प्रकाशकांना झालेल्या कराराचा फायदा घेऊन पुस्तक संपविण्याचा अधिकार नाही. यावर साहित्यसंस्था चर्चा करून चळवळ का उभी करत नाहीत?

पुस्तकाचे नाव 'फाउंडेशन ऑफ टिळक्स नॅशनॅलिझम्' म्हणजे 'टिळकांच्या राष्ट्रीयत्वाचा पाया' पुस्तकात काय असेल याचा अंदाज आपल्याला पुस्तकाच्या अर्पण पत्रिकेतच येतो. लेखिकेने पुस्तक अर्पण केलंय 'आपल्या दिवंगत वडिलांना आणि महाराष्ट्रातील ज्ञात आणि अज्ञात समाजसुधारकांना. ज्यांनी राष्ट्रीयत्वाच्या नावाखाली सामाजिक आणि आर्थिक असमानता प्रस्थापित करण्याच्या प्रयत्नांना विरोध केलाय.' लेखिकेला काय म्हणायचंय ते प्रास्ताविकातून अधिक स्पष्ट होते. प्रास्ताविकाचे शीर्षक आहे 'एनकौंटरिंग द मिथ' म्हणजे 'दंतकथांशी सामना' लेखिका लिहिते, 'इंग्रजांच्या विरुद्ध तडजोडी न करता झुंजारपणे लढणारा एक महानायक, ही लोकमान्य टिळकांची माझ्या मनातील प्रतिमा होती. ही प्रतिमा मनात ठेवूनच मी माझ्या अभ्यासाला सुरुवात केली. मी टिळक मालक आणि संपादक असलेल्या 'मराठा'चे अंक वाचावयास सुरुवात केली. माझ्या मनातील प्रतिमेला केवळ तडेच गेले नाहीत, तर या प्रतिमेशी अजिबात संबंध नसलेले एक वेगळे टिळक माझ्यासमोर साकार झाले. १) टिळक राज्यकर्त्यांना पुन:पुन्हा विनंती करत होते, की 'सारा न भरणाऱ्या शेतकऱ्यांना तुरुंगात टाका.' २) सनातनी टिळक ब्राह्मणेतरांना आणि स्त्रियांना इंग्रजी शिकण्याचा अधिकार नाही असे सांगत होते. ३) माझ्या अगदी स्पष्टपणे

लक्षात आले, की ब्राह्मणेतर आणि स्त्रिया यांना अवमानित करून त्यांना कायम दुय्यम स्थान देणारे राष्ट्र त्यांना अभिप्रेत आहे.

माझ्या अभ्यासात त्रुटी राहू नयेत, त्याला एकांगी स्वरूप येऊ नये, म्हणून मी केसरीचे जुने अंक अभ्यासावयाचे ठरवले. माझी मातृभाषा मराठी नाही. त्यामुळे लेख समजावून घेताना, त्याचे भाषांतर करताना त्यात त्रुटी राहू नयेत म्हणून मी निवडलेल्या लेखांचे भाषांतर करण्याची विनंती जे. एन. यू. मधील काही मराठी प्राध्यापकांना केली. काही जणांनी लेख वाचल्यावर हे काम करण्याचे नाकारले. काही जण म्हणाले, 'त्यावेळची परिस्थिती वेगळी होती. या जुन्या गोष्टी आता उकरून काढू नका!' मी नाईलाजाने माझा अभ्यास फक्त 'मराठा'वर अवलंबून ठेवला. माझ्या लक्षात आले, टिळकांनी समाजसुधारणा करणाऱ्या ब्राह्मणांचीसुद्धा खिल्ली उडवली आहे. नीट पाहिले, तर केवळ दलितांच्या नव्हे, तर सर्व ब्राह्मणेतरांच्या, मुसलमानांच्या आणि सर्व स्त्रियांच्या विरुद्ध म्हणजे ९०% समाजाच्या विरुद्ध टिळक उभे आहेत. फार चतुराईने टिळकांची खोटी प्रतिमा जनमानसात उभी केलेली आहे. पंचवीस वर्षे टिळक शेतकऱ्यांवर अन्याय करत उभे होते. मात्र, यातील काहीही न सांगता त्यांनी रयतवारीत जे काम केलंय ते फार मोठे करून सांगण्यात आले आहे. चाळीस वर्षे टिळक सातत्याने स्त्रियांना आणि दलितांनाच नव्हे, तर ब्राह्मणेतरांनाही शिक्षणाचा अधिकार नाही, म्हणून सांगत होते. त्याबद्दल कुणीच काही का बोलत नाही?

म्हणजे अगदी भर मिरवणुकीत 'राजा नागडा' म्हणून सांगण्यासारखे नसले, तरी पुस्तकातील प्रत्येक पानात आपल्या मनातील टिळकांची प्रतिमा मलिन करण्याचे सामर्थ्य आहे. - म्हणजे खरं तर या पुस्तकावर चर्चा व्हावयास हवी. त्यातील भरभक्कम संदर्भांवर आधारलेल्या माहितीचा प्रतिवाद व्हावयास हवा. मात्र, विचार हा आमच्या अस्तित्वाचा आधार आहे, म्हणून सांगणारा महाराष्ट्र आणि महाराष्ट्रातील विचारवंत हे पुस्तक उपेक्षेने मारण्याचा प्रयत्न का करताहेत?

पुस्तक एकूण ३६९ पानी आहे. वैचारिक मांडणी आणि बांधणी चिरेबंदी करणारी आठ प्रकरणे पुस्तकात आहेत. नंतर समारोपाचे एक प्रकरण आहे. शब्दांचे अर्थ म्हणजे 'ग्लॉसरी' देणारी दोन पाने आहेत. संदर्भसूची म्हणजे बिबिलिओग्राफी ३४ पानांची आहे. त्याशिवाय प्रत्येक प्रकरणाच्या खाली विपुल संदर्भ आहेत. प्रकरणांची नावे आणि प्रत्येक प्रकरणाखाली असलेल्या संदर्भाची संख्या लक्षात घेतली, तर पुस्तकाचा आवाका आणि केलेला अभ्यास आपल्या लक्षात येतो.

१) टिळकांची स्थान निश्चिती (सिच्युएटिंग टिळक) - पाने ५३, संदर्भ २४७

२) सावकार हा देव आहे शेती व्यवसायाचा (मनीलेंडर ॲज ए गॉड ऑफ ॲग्रीकल्चर) - पाने ४१ , संदर्भ २०१

३) रकमाबाई आणि रमाबाई शिकलेल्या स्त्रिया (एज्युकेटेड वुमेन रकमाबाई आणि रमाबाई) - पाने ४१, संदर्भ १७६

४) जात, शिक्षण आणि सामाजिक स्थान (एज्युकेशन, कास्ट ॲण्ड आयडेंटेटी) - पान ४१, संदर्भ १४१

५) निर्मिती शत्रूंची (इनव्हेण्टिंग एनिमी) - पाने ४१, संदर्भ १९५

६) आंदोलन स्वदेशीचे (द स्वदेशी मूव्हमेंट) - पाने ३६, संदर्भ १८२

७) जात, लिंग आणि शिक्षण (जेंडर, कास्ट ॲण्ड एज्युकेशन) - पाने ३९, संदर्भ १५३

८) टिळकांचा राष्ट्रवाद आणि हिंदुत्व (टिळक्स नॅशनॅलिझम् ॲण्ड हिंदुत्व) - पाने ३८,

संदर्भ १८७

९) समारोप (कनक्ल्युजन्स) – पाने ५, संदर्भ ८

प्रत्येक प्रकरणात नव्हे, तर प्रत्येक पानावर 'आर.डी.एक्स' भरलंय! सध्या कॉपी राइटच्याबद्दल काही प्रकाशक फारच संवेदनशील आहेत. ते साध्या साध्या गोष्टी फार गंभीरपणे घेतात. म्हणजे परीक्षण करतानाही आपण पुस्तकातील माहिती वापरली, तर फट् म्हणता ब्रह्महत्या होईल! त्यामुळे वानगीदाखल फक्त दोन-तीन उदाहरणे संदर्भासकट घेतोय. ही उदाहरणे या पुस्तकात आहेत, त्याचबरोबर इतरत्रही आहेत. मी सांगतोय, ती इतर ठिकाणी आलेली माहिती, जी या पुस्तकातील माहितीला दुजोरा देते.

आपल्याला माहिती आहे, वीर सावरकर म्हणाले होते, 'शिवाजी महाराजांनी कल्याणच्या लुटीत हातात आलेली सुभेदाराची सून सन्मानाने परत पाठविली. हे मला प्रचारणीय व आदरणीयही वाटत नाही. त्या तरण्याबांड पोरीला परत पाठवायचे म्हणजे शत्रूची वीण वाढवायला साहाय्य करण्यासारखे होते. त्यांनी ती आपल्या एखाद्या हुजऱ्याला देऊन आपली वीण वाढवायला हवी होती.' मात्र याच्याहून अधिक भयानक समस्त स्त्री जातीची विटंबना करणारी भाषा 'मराठा'त पुन:पुन्हा पानोपानी येते. पंडिता रमाबाई म्हणजे स्त्री शक्तीचा जीता-जागता जागर, मात्र त्यांच्याबद्दल 'मराठा'च्या १० जानेवारी, १९०४च्या अंकात पान १८ व १९ वर आलेली ही वाक्ये पाहा – ... But not so when she thought of Christ, he revealed himself to her in one night. No doubt the revelations of a night must always be very romantic in the case of an enthusiastic and intresting woman like Pandita, but never do they appear to have given out so much romance as in the case of Christ and Pandita.

या वाक्याचे भाषांतर करून मराठी भाषा दूषित न करता आपण त्यांनी याबाबत आणखी काय म्हटलंय हे पाहू या. त्यांनी पुढे म्हटलंय, 'रमाबाईंच्या वडिलांनी त्यांना संस्कृत आणि इंग्रजी शिकवून धर्माज्ञा मोडून पाप केलंय.' स्त्री शिक्षणाला कडाडून विरोध करीत टिळक उभे होते. पुण्यात मुलींची पहिली शाळा सुरू झाली, त्या वेळी त्याविरुद्ध त्यांनी चळवळ उभारली. ३१ ऑगस्ट, १८८४च्या 'मराठा'मध्ये त्यांनी लिहिले, 'हे शिक्षण मिळाले तर मुली आपले स्त्रीपण विसरतील आणि इंग्रजी शिकल्यावर त्या नवऱ्याच्या डोक्यावर बसतील.' होणारा विरोध पाहून त्यांनी ७ सप्टेंबर, १८८४ मध्ये 'मराठा'त थोडी सूट दिली. त्यांनी लिहिले, 'शिकवायचेच असेल तर शिकवा मुलींना! पण त्यांच्या बुद्धीला झेपेल असे शिक्षण द्या. इतिहास, इंग्रजी, गणित आणि विज्ञान हे त्यांच्या कुवतीबाहेरचे असलेले विषय त्यांना शिकवू नका.' आणि आर्यांच्या जन्मस्थानासारखेच एक टाळीचे अवैज्ञानिक वाक्य त्यांनी त्यात टाकलंय. त्यांनी लिहिलंय, 'एक इंग्रज शास्त्रज्ञ म्हणालाय, मुलींच्या मेंदूचे वजन, मुलांच्या मेंदूच्या वजनापेक्षा १५ ग्रॅमने कमी असते.' हे सारे पुरेसे नाही, हे लक्षात येऊन पुढे धार्मिक अंधश्रद्धा पसरवल्यात – 'मुली शिकल्या, तर त्यांना वैधव्य येईल हे शास्त्रवचन आहे,' म्हणून सांगितले.

स्त्रियांच्या शिक्षणापेक्षा अधिक कडवा आणि कडवट विरोध त्यांनी शूद्रांच्या शिक्षणाला केला. २६ मार्च, १८८२च्या 'मराठा'मध्ये त्यांनी लिहिलंय, 'अस्पृश्यांना शिक्षण देणे आणि सरकारने त्यावर खर्च करणे चुकीचे आहे. आमच्या धार्मिक गोष्टींत सरकार हस्तक्षेप करणार नाही, म्हणून आमच्या राणीने आम्हाला वचन दिलंय.' आणि २० सप्टेंबर, १८८५

रोजी 'मराठा'त त्यांनी लिहिले 'महार धेंड यांच्या मुलांच्याबरोबर शाळेत ब्राह्मण मुलांना बसविण्याचा जो प्रकार सुरू झालाय तो थांबला पाहिजे.'

शूद्रांच्या शिक्षणाला विरोध करणे, हा एक कुटिल डावपेचाचा भाग होता. लखनौ करार केल्यावर त्यांनी १८ सप्टेंबर, १९१७ रोजी केसरीमधील अग्रलेखात लिहिले, 'मुसलमानांना आरक्षण दिलेत, आता तसे ब्राह्मणेतरांना कधी देणार म्हणून लोक विचारताहेत. आम्ही त्यांना सांगू इच्छितो, 'ब्राह्मणेतरांत मुसलमान पण आलेच!' त्यातून या इंग्रजी राज्यात धर्माज्ञा मोडून सर्वांना शिक्षण मिळतंय. अनेक जातींमधील अनेक लोकांची स्थिती गरीब बिचाऱ्या ब्राह्मणांपेक्षा चांगली आहे. त्यांचे पैसे मिळविण्याचे उद्योग त्यांच्याकडे आहेत. नोकरी सोडून पैसे मिळविण्याचा दुसरा उद्योग ब्राह्मणांच्याकडे नाही. त्यामुळे निवडणुकीत उभे रहावयाचे, की नाही आणि मतदानाचा हक्क असावा, की नसावा हे प्रत्येक व्यक्तीच्या शैक्षणिक इयत्तेवर आणि तो सरकार देणी किती देतो, यावर ठरवून हा प्रश्न सोडवून टाकावा!'

शाहू महाराज नोकरीत आरक्षण देत होते. त्याला स्पर्शही न करता टिळक फक्त मतदानाचा हक्क आणि निवडणुकीत उभे राहण्यासाठी हवी असलेली पात्रता, याबाबत बोलत होते!

ते असो! आपण वर पाहिलेल्या रमाबाई प्रकरणापेक्षा रकमाबाई प्रकरण भयंकर आहे. नवरा व्यसनी, बदफैली आहे आणि मारहाण करतो, म्हणून त्या बाईंनी नांदायला जाण्याचे नाकारले. या गाजलेल्या खटल्यावर २७ मार्च, १८८७ रोजी 'मराठा'मध्ये त्यांनी लिहिले 'ही बाई एक फार भयंकर गोष्ट करते आहे. 'Hindu religion is so strict that even under cruel treatment wives pull on with their husband... if Rakmabai refused to join her husband she should go to jail.'

नवरा बदफैली आहे, मारहाण करतो, पण म्हणून ही बाई नवऱ्याकडे नांदावयास जाण्याचे नाकारत असेल, तर तिने तुरुंगात जावे, असे सांगणारे टिळक याच्याही पुढे गेलेत. विजयालक्ष्मी ही एक अजाण, केशवपन झालेली विधवा. नातेवाइकांनी तिच्या पोटात मूल टाकले. त्या मुलीने त्या नवजात बालकाचा मृत्यू घडवून आणला, असे मानून सुरत येथील कोर्टात तिला मृत्युदंडाची शिक्षा दिली. उच्च न्यायालयाने ती जन्मठेपेची केली. मुंबई सरकारने ती दया म्हणून पाच वर्षांची केली. मात्र, २१ मे, १८८१ रोजी 'मराठा'ने त्याला विरोध केला. 'या अशा भयंकर कृत्याला मृत्युदंड ही एकमेव शिक्षाच योग्य आहे,' म्हणून लिहिले. त्यांनी सरकारला 'आमच्या धर्मात लुडबुड करू नका.' असे सांगून संमतीवयाच्या कायद्याला विरोध केला, हे आपणाला माहीत आहे. मात्र, आपणाला माहीत नसलेल्या अनेक गोष्टी आहेत. दि. १३ नोव्हेंबर, १८९२ रोजी त्यांनी 'मराठा'त लिहिले आहे, 'सरकारने न्यायालयांना सांगितले पाहिजे, की जात पंचायती जातीची बंधने पाळत आहेत, की नाहीत हे न्यायालयांनी पाहिले पाहिजे.'

सामाजिक सद्भाव टिकावा; मशिदीसमोरून जाताना वाद्ये वाजवू नका, असे आवाहन सरकारने केल्यावर २० मे, १८९४ रोजी त्यांनी 'मराठा'त लिहिले, 'हा हिंदूंचा हक्क आहे आणि त्यांनी तो सोडता कामा नये.' सरकारने कुलकर्णी अकार्यक्षम आहेत आणि ते मनमानी करून रयतेला पिळतात, म्हणून कुलकर्णी वतन रद्द करून तेथे सनदी अधिकारी नेमण्याचे ठरविले. १९ मे, १८९५ रोजी मराठामध्ये त्यांनी 'कुलकर्णी वतन नाहीसे करणे चुकीचे म्हणून बाजू मांडली.' शेतकऱ्यांच्या कर्जमाफीला त्यांनी कडाडून विरोध केला. ते येथेच थांबले नाहीत, तर सावकारांचे कर्ज बुडविणाऱ्या शेतकऱ्यांना

तुरुंगात टाका म्हणून सांगितले.

राष्ट्रीयत्वाच्या त्यांच्या कल्पना विलक्षण होत्या. या देशात एकवेळ मद्रासी, पंजाबी, बंगाली, मराठी अशी वेगवेगळी राष्ट्रे होती. त्यांचे प्राक्तन एकवेळ वेगळे होते आणि उद्याही वेगळे असेल, असे त्यांनी सांगितले. राष्ट्रपुरुष म्हणून शिवाजी महाराजांचीच जयंती का? बंगालमधील प्रतापदित्यांचे काय असा प्रश्न पुढे आल्यावर २१ जून, १९०३ रोजी 'मराठा'मध्ये त्यांनी लिहिले, 'I never intended that Shivaji could be a hero for all different nationalities in India.'

आम्ही बाहेरून आलेले आर्य आहोत आणि हा देश मोंगल आक्रमणाच्या आधी आम्ही जिंकलाय म्हणून त्यांनी अभिमानाने सांगितले आहे. १५ जानेवारी, १९११ रोजी त्यांनी 'मराठा'त लिहिले, 'The Hindu being Aryans were the original conquerors of India, before the Mohammedians. Aryans were originally the inhabitants of the North Pole.' त्यामुळे आर्यांच्या आणि ब्राह्मणांच्या प्रत्येक गोष्टीचे कौतुक आणि उदात्तीकरण करत आणि त्याला बळकटी आणत ते आजन्म उभे राहिले.

त्यांनी तुकारामांची मराठी भाषा नाकारली. २७ मार्च, १८८७ रोजी त्यांनी 'मराठा'त लिहिले, 'आपल्याला प्राकृत मराठी नकोय. आपल्याला संस्कृताधिष्ठित मराठी भाषा पाहिजे आहे. कारण केवळ अशीच मराठी भाषा जगातील अद्ययावत ज्ञान सामावून घ्यावयास सक्षम असेल' गंमत पाहा - तेल्या -तांबोळ्यांना शिक्षण देऊ नका. त्यांची भाषा नाकारा, असे म्हणणाऱ्या टिळकांना त्यांच्या बिलंदर अनुयायांनी, त्यांना तेल्या-तांबोळ्यांचा नेता म्हणून जाहीर केले!

हे पुस्तक असे अनेक ज्वालाग्रही मुद्दे बरोबर घेऊन उभे आहे. ते अधिक ज्वालाग्रही झाले नाही, कारण लेखिकेला 'केसरी'मधील काही लेखांचे इंग्रजी अनुवाद करून हवे होते. परंतु जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठातील तिच्या प्राध्यापक मित्रांनी ते नाकारले. खरे तर त्यांनी तो अनुवाद करून द्यावयास हवा होता.- आपल्याला लोकमान्य टिळकांचे अलौकिक मोठेपण नाकारायचे नाही. त्यांचा अपमान तर मुळीच करावयाचा नाही; पण काळाच्या ज्या चौकटीत ते काम करीत होते. ती चौकट एकाच वेळी, अगदी पूर्णपणे वेगवेगळ्या मानसिकता असलेल्या समाजाची होती. कदाचित या पुस्तकातून त्या कालखंडात संघटन करीत असताना आपला जनाधार टिकविण्यासाठी त्यांना हे करावे लागले असेल. हे करत असताना होणारी त्यांची दमछाक आपल्या लक्षात येईल.

म्हणून महाराष्ट्रातील विचारवंतांनी, प्रामुख्याने टिळकप्रेमी विचारवंतांनी या पुस्तकावरील अलिखित बंदी उठविण्याचा प्रयत्न करावयास हवा. या पुस्तकाचे मराठी भाषांतर उपलब्ध करावयास हवे. त्यानंतर या पुस्तकावर चर्चासत्रे घडवून त्याचा प्रतिवाद करणारे पुस्तक, गेला बाजार, किमान पुस्तिका बाहेर यावयास हवी. विचारांचा सामना विचारांनी करावयाचा असतो; विचार थांबवून वा डावलून नव्हे. लोकमान्य टिळक स्मृतिशताब्दी आपण नुकतीच, कोरोना काळातही साजरी केली. 'लोकसत्ता, साधना, नवभारत यांनी लोकमान्यांवर स्तुतिसुमने उधळणारे लेख प्रसिद्ध केले.' एकानेही दहा वर्षांपूर्वी प्रसिद्ध झालेल्या या पुस्तकाचा चुकूनही उल्लेखसुद्धा केला नाही. विचार विचाराने संपविता येतो, उपेक्षेने नव्हे. नाहीतर 'राजा नागडा' म्हणून सांगत हे पुस्तक असेच उभे असेल.

ईमेल - dabholkard155@gmail.com